
**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ԵՎ ՄԵԾԻ ՏԱՆԸ
ԿԻԼԻԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆԴԵՊ
(1990-ական թվականների առաջին կես)**

ՆԱԻՐԱ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ԽՍՀՄ փլուզումից և «սառը պատերազմի» ավարտից հետո աշխարհի բազում երկրներում ի հայտ եկան նոր իրողություններ, ինչը պայմանավորված էր գերազանցապես նոր աշխարհակարգի հաստատմամբ: Արմատական փոփոխություններ կատարվեցին նաև հայ ժողովրդի քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կյանքում:

Հայաստանի երրորդ Հանրապետության ծննդից հետո բազմաթիվ ու բազմապիսի խնդիրներ ծագեցին ոչ միայն երկրի ներքաղաքական, տնտեսական ոլորտներում, այլև միջազգային հարաբերություններում: Արտաքին աշխարհի հետ միանգամայն նորովի հարաբերվելու գրեթե անսահմանափակ քաղաքական հնարավորություններ էին ստեղծվել, որոնցից մեկը հայկական սփյուռքի հետ ուղղահայացից հորիզոնական հարաբերությունների անցնելու հրամայականն էր: Այս առումով հատկանշական էր ՀՀՇ հիմնադիր համագումարի բանաձևը Հայաստան-Սփյուռք հարաբերությունների մասին.

«ա) Հայաստան-Սփյուռք կապերը պետք է հիմնվեն ապագադափարայնացման համազգային արժեքների շուրջ երկու հատվածների համախմբման և ազգային միասնական գործունեության վրա, բ) հարաբերություններ հաստատելու իրավունք և հնարավորություն պետք է ունենան երկու հատվածների բոլոր կազմակերպությունները և առանձին անհատներ անկախ կուսակցական պատկանելությունից, կրոնական, ընկերական և այլ պարագաներից, գ) ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Սփյուռքում հարաբերություններ հաստատելու և իրականացնելու իրավունքը չպետք է լինի որևէ հաստատության, պետական, կուսակցական, կրոնական և այլ մենաշնորհ»¹:

Թեպետ հայտնի է, որ Հայաստան-հայկական սփյուռք կապերը հաստատվել էին դեռևս 1920-ական թվականներին, սակայն դրանք վերահսկվում և ուղղորդվում էին Կրեմլի կողմից: Գաղտնիք չէ նաև, որ

¹ «Հայոց համազգային շարժման հիմնադիր համագումարի բանաձև Հայաստան-Սփյուռք հարաբերությունների մասին» - <http://archive-am.com>:

Երկրորդ աշխարհամարտից հետո արտերկրի հայերի հետ կապերի սերտացումը «սառը պատերազմը» միջազգային քաղաքականության միկրոմակարդակ տեղափոխելու նպատակ էր հետապնդում²: Այդ առումով խիստ ուշագրավ է, որ Սփյուռքի հայկական համայնքները բաժանվել էին հիմնականում երկու մասի, որոնցից մեկը հայտնվել էր, այսպես ասած, խորհրդային ազդեցության ոլորտում, իսկ մյուսը՝ Արևմուտքի: Այդ հողի վրա սուր պայքար ծավալվեց Հայ առաքելական եկեղեցու գույգ աթոռների՝ Էջմիածնի և Անթիլիասի միջև՝ Սփյուռքի համայնքներում առաջնայնությունն իրենց ձեռքը վերցնելու նպատակով³: Ընդ որում, հատկանշական է, որ Մայր աթոռը Կրեմլի վերահսկողության տակ էր, իսկ Անթիլիասի վրա մեծ էր Արևմուտքի ազդեցությունը, որն արտահայտվում էր գերազանցապես «Հայ հեղափոխական դաշնակցություն» կուսակցության մենաշնորհային դիրքով:

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո Հայաստանի Հանրապետությունն ու Սփյուռքի կառույցներն սկսեցին միմյանց հետ հարաբերվելու գաղափարական նոր բանաձևեր և մեթոդներ փնտրել⁴: Այդ տեսանկյունից խիստ կարևոր են ինչպես Էջմիածնի և Անթիլիասի կաթողիկոսական աթոռների միջև 1991 թ.-ից սկսած շփումները, այնպես էլ Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության հանդեպ ՀՀ իշխանությունների որդեգրած դիրքորոշումն ու հարաբերությունները:

Կասկածից վեր է, որ 1988 թ. Սպիտակի ավերիչ երկրաշարժից մի քանի տարի անց և Արցախյան պատերազմի տարիներին տարատեսակ լուրջ դժվարություններ էին առկա Սփյուռքի հետ գործուն կապեր հաստատելու համար: Բնական է, որ այդ վիճակը երկար չէր կարող տևել: Դրությունն ավելի լուրջ էր գաղափարական դաշտում: Այս կապակցությամբ ուշագրավ է 1993 թ. հունվարին «Հայաստան համահայկական հիմնադրամի» հոգաբարձուների խորհրդի աշխատանքներին մասնակցելու նպատակով Երևան ժամանած Կիլիկիո կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդի տեսակետը: Լրագրողի այն հարցին, թե ինչպիսին են Անթիլիաս-Էջմիածին հարաբերությունները 1993 թ. դրությամբ, Գարեգին Երկրորդը պատասխանել է. «Ես բազմաթիվ անգամներ եմ անդրադարձել այս հարցին և այս անգամ էլ շեշտում եմ, որ մեր հարաբերությունները այսօր դրված են բնական վիճակի մեջ: Անբնականն այն

² Տե՛ս **Ն. Մելիքության**, Հայրենիք-Սփյուռք անջությունները և հայրենադարձությունը (1920-1980 թթ.), Եր., 1985, **Ա. Քաղայան**, Խորհրդային Հայաստան-Սփյուռք կապերի պատմության փուլերը, «Հայ գաղթականությունը և Հայրենիք-Սփյուռք կապերը 1918-1985 թթ.», միջազգային գիտաժողովի զեկուցումներ, Եր., 2011, էջ 69-76, **Дятлов В., Мелконян Э.** Армянская диаспора: очерки социокультурной типологии. Ер., 2009:

³ Մանրամասն տե՛ս **Կ. Դալարյան**, Ամենայն Հայոց սուրբ աթոռը մեկն է՝ իր մեկ գահակալով ու մեկ Աստծով, «Հայաստանի Հանրապետություն», օրաթերթ, 28 հունիս 1995, թիվ 159 (1279):

⁴ Մանրամասն տե՛ս «Armenia-Diaspora Relations: 20 Years Since Independence». Armenia, France, Ireland, Kuwait, Slovakia, Sweden, Switzerland, UAE, UK, USA: A publication of Policy Forum Armenia, 2010, էջ 7-10:

էր, որ մենք իրար հետ չէինք գործակցում: Լինելով մեկ եկեղեցի՝ ճակատագրորեն ու պատմականորեն առաջ եկած վարչական միավորները չեն կարող մեզ տանել բաժանումի: Պետք է ասեմ, որ նույնիսկ այն ժամանակ, երբ խորհրդային իշխանությունը բռնակալական բոլոր գործոններով իշխում էր մեր ազգային, եկեղեցական կարգերին, այն ժամանակ նույնիսկ Վազգեն Վեհափառի և իմ միջև անբացատրելի, խորհրդայի հոգեկան հաղորդակցություն կար: Երբ պայմանները փոխվեցին, այդ հոգեկան միասնությունը դրսևորվեց մեր կաթողիկոսության բոլոր մարմինների միջոցով, նաև նրանց աջակցությամբ, և ես այսօր ասում եմ, երկուսիս եղբայրական հարաբերությունը միայն անձնական հանգամանք չունի: Ուրախ եմ, որ այս համագործակցությունը չի պայմանավորված սոսկ երկու կաթողիկոսներիս ջանքերով. այս հարցում իրրենց աջակցությունը ունեն նաև հայրենի կառավարությունը, պետությունը, մտավորականները, աշխարհականները, եկեղեցականները: Այս ճանապարհը ոչ թե նոր է բացվել, այլ շարունակվում է և գնալով պիտի ընդարձակվի»⁵:

Կիլիկիո կաթողիկոսի խոսքերից կարելի է եզրակացնել՝ ա) Անթիլիասի կաթողիկոսությունը մտադիր չէր միավորվելու Էջմիածնի Սայր աթոռին, այլ նախընտրել էր պահպանել միայն, այսպես ասած, հոգևոր միասնությունը, ինչը նշանակում էր հայոց եկեղեցու բաժանված վիճակի շարունակություն, բ) Հայաստանի իշխանություններին ևս չէր հաջողվել նոր իրողություններում հասնել զույգ կաթողիկոսական աթոռների միավորմանը Էջմիածնի գերակայությամբ, ինչը վկայում է, որ Անթիլիասը չէր պատրաստվում հրաժարվել Սփյուռքի հայկական բազում համայնքներում ունեցած գերիշխող դիրքերից⁶:

Իհարկե, միանգամայն հասկանալի է, թե ինչու էր Հայաստանի պետական իշխանությունը 1990-ականների երկրի համար ծանր օրերին ձգտում օգտագործել Սփյուռքի, ներառյալ նաև Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության ներուժը: Սակայն եթե սոցիալ-տնտեսական ու բարեգործությունների ոլորտներում որոշակի հաջողություններ էին գրանցվում, ապա միանգամայն այլ էր իրավիճակը քաղաքական միասնության հասնելու ձեռնարկումներում: Պետք է ասել, որ և՛ Հայաստանի հանրությունը, և՛ ղեկավարությունը ոչ թե հայ եկեղեցու երկու աթոռների համագործակցության, այլ միավորման կարիք ունեին, ինչին դեմ դուրս եկավ ոչ միայն և ոչ այնքան Անթիլիասը, որքան ողջ Սփյուռքը ներկայացնելու մենաշնորհային դիրքին հավակնող Հայ հեղափոխական դաշնակցությունը:

Հայաստանի անկախության առաջին տարիների ներքաղաքական

⁵ «Հայաստանի Հանրապետություն», օրաթերթ, 13 հունվար 1993, թիվ 6 (610):

⁶ Մանրամասն տե՛ս Ա. Քալաշյան, Էջմիածին-Անթիլիաս կանոնական միասնացման գործընթացների արդի փուլը (1988-2008 թթ.), «Հայ աստվածաբան», գիտական հոդվածների ժողովածու, Գ, Եր., 2009:

զարգացումները վկայեցին, որ հնարավոր չէր Հայաստան-Սփյուռք քաղաքական բավարար միասնություն հաստատել. դրա համար քիչ էր միայն մեկ ժողովուրդ լինելու գիտակցությունը ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ արտերկրի համայնքներում: Դժվար է ասել, թե ՀՀ առաջին նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը չէր գնահատում այդ հանգամանքը, երբ փորձում էր հանրապետության քաղաքական ազդեցության գոտի բերել Սփյուռքի կազմակերպություններին՝ մասնավորապես Կիլիկիո կաթողիկոսությանը, սակայն հաջողությունները, կարելի է ասել, առավելապես բարեգործությունների ոլորտում էին: Սփյուռքի կառույցները, ներառյալ Կիլիկիո կաթողիկոսությունը, Հայաստանի շուրջ միավորելու ՀՀ առաջին նախագահի ձեռնարկած գործնական քայլերը, թերևս, «Հայաստան համահայկական հիմնադրամի» ստեղծումն ու այդ կազմակերպության հոգաբարձուների խորհրդում Կիլիկիո կաթողիկոսի ընդգրկումն էր: Լ. Տեր-Պետրոսյանն ընդձում էր, որ «Հայաստան» հիմնադրամն այն միակ կազմակերպությունն էր, որտեղ միավորված էին Հայ եկեղեցու, հայկական ազգային կազմակերպությունների, ավանդական կուսակցությունների ներկայացուցիչները, և որին մեծ ապագա էր սպասում՝ իբրև հայ ժողովրդի միասնության, Սփյուռք-Հայաստան կապերի ամրապնդման միջոցի⁷:

Այն իրողությունը, որ Լ. Տեր-Պետրոսյանի օրոք Հայաստանի իշխանություններին չհաջողվեց միավորել Հայ առաքելական եկեղեցու զույգ աթոռները, ուներ գերազանցապես առարկայական պատճառներ, որոնք կարելի է բաժանել երեք մասի՝ 1) հոգեբանական, 2) տնտեսական և 3) գաղափարական: Ընդ որում, հարկ է ասել, որ կաթողիկոսական աթոռների միավորման անհնարինությունը նախ և առաջ բխում էր Հայաստանի հետ Սփյուռքի՝ քաղաքական միասնություն հաստատելու կամքի բացակայությունից, ինչը նույնպես, կարծում ենք, պայմանավորված էր վերը նշված գործոններով⁸:

Հայաստանի և Սփյուռքի հայերի միջև առկա հոգեբանական անջրպետը, գաղտնիք չէ, որ խորացավ ու արմատավորվեց ԽՍՀՄ գոյության ընթացքում, որում մեծ էր խորհրդային պարտադրված մտածելակերպի և արժեհամակարգի դերը: Խորհրդային վարչակարգն ապահովել էր արևելահայերի պետականությունը և գրեթե վերացրել ֆիզիկական բնաջնջման վտանգը: Իբրև արդյունք՝ Խորհրդային Հայաստանի քաղաքացին իրեն տեր զգաց իր սեփական հողում: Միանգամայն այլ կերպ դասավորվեց ցեղասպանությունը վերապրած արևմտահայի ճակատագիրը: Նա իր գոյությունը շարունակում էր օտարության և ու-

⁷ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն», օրաթերթ, 18 սեպտեմբեր 1993, թիվ 186 (790):

⁸ Այդ մասին տե՛ս **Ն. Օվսաթյան**, Երկքաղաքացիություն, թե՛ ընդհատակյա երկրի մություն, «Հայաստանի Հանրապետություն», օրաթերթ, 25 հունիս 1994, թիվ 125 (945), **Ե. Խոսրովյան**, Սփյուռք-Հայրենիք հարաբերություն-հասկացություն, «Լրագիր», էլ. պարբերական, 13 օգոստոսի 2008, <http://www.lragir.am/index/arm/0/society/view/14133> (15.06.2016):

ծացման ենթարկվելու վտանգի պայմաններում: Նման վիճակն ավելի խորացրեց գաղթականի հոգեբանությունը: Բացի այդ, ԽՍՀՄ «երկաթյա վարագույրները» ավելի մեծացրին Հայաստանի և Սփյուռքի հայերի հոգեբանական տարբերությունները ինչպես սոցիալ-քաղաքական կյանքում, այնպես էլ ազգային արժեհամակարգում:

Սոցիալ-տնտեսական մակարդակում ևս ակնհայտ տարբերություններ ու հակասություններ կային Հայաստանի և Սփյուռքի հայերի մտածելակերպի, ինչպես նաև վարքագծի միջև: Ուշագրավ է, որ նույնիսկ խորհրդային բարեկեցիկ տարիներին հայաստանցու համար սփյուռքահայի հետ առնչությունը արտերկրից առնվազն որակյալ ապրանքներ ստանալու հնարավորություն էր: Այս իրողությանը գումարվեց Հայաստանի անկախության առաջին շրջանի ծայրահեղ ծանր սոցիալ-տնտեսական վիճակը, որն առաջացրեց երկրի լայն զանգվածների դժգոհությունը բարեկեցիկ կյանքով ապրող Սփյուռքի հայրենակիցներից: Կարծում ենք՝ հենց նման իրավիճակից էին բխում սփյուռքահայերից հայաստանցիների նյութական օգնության և օժանդակության սպասումները, որոնք, վերջիններիս կարծիքով, Սփյուռքը պարտավոր էր միշտ բավարարել: Մյուս կողմից, սփյուռքահայերին նյարդայնացնում էին Հայաստանից ստացվող պահանջների՝ օրեցօր աճող չափերը, և պատահական չէ, որ սկսվեց փոխադարձ անվստահություն⁹:

1990-ականներին Հայաստան-Սփյուռք հարաբերություններում ամենալուրջ խոչընդոտը, սակայն, գաղափարականն էր, որը, ըստ մեզ, խորությամբ չընկալվեց ոչ միայն Հայաստանի պետական իշխանության և հասարակության, այլև Սփյուռքի կառույցների, այդ թվում՝ Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության կողմից: Ինչպես գիտենք, 1915 թ. ցեղասպանության հետևանքով առաջացած հայկական սփյուռքի համախմբման առանցքը Հայ դատի գաղափարն էր: Խորհրդային Միության գոյության տասնամյակներին հայկական սփյուռքը տիրապետում էր ազգային քաղաքականություն վարելու մենաշնորհին, որի թիրախը Թուրքիայի նկատմամբ ճնշում գործադրելն էր, ընդ որում՝ ինչպես քաղաքական, այնպես էլ զինված պայքարի մեթոդներով: Հայաստանի Հանրապետությունը Սփյուռքից վերցրեց հենց այդ մենաշնորհը և սկսեց վարել մի քաղաքականություն, որը հիմնված էր *realpolitik*-ի սկզբունքների վրա: Դա տրամագծորեն հակառակ էր տարիներ շարունակ Սփյուռքի բազմաթիվ կառույցների, այդ թվում՝ Անթիլիասի աթոռի վարած քաղաքականությանը, որը, բնականաբար, խորը հակասություններ էր առաջացնելու ՀՀ-Սփյուռք հարաբերություններում, որոնք Հայաստանի անկախության գոնե առաջին տարիներին, ըստ էության, դատապարտված էին ձախողման:

Հենց նշված հանգամանքներն էլ լրջորեն խոչընդոտեցին Մեծի

⁹ Մանրամասն տե՛ս Կ. Դալլաքյան, Հայ սփյուռքի պատմություն, Եր., 2004, էջ 49-54:

Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդին զույգ աթոռների միավորման իր ձեռնարկումներում, երբ նա արդեն ընտրվեց Ամենայն հայոց կաթողիկոս՝ ունենալով ՀՀ իշխանության և մասնավորապես Լ. Տեր-Պետրոսյանի ծանրակշիռ աջակցությունը¹⁰: Անվիճելի է, որ Գարեգին Առաջին Ամենայն հայոց կաթողիկոսը դավանանքի և ազգային հարցերում ամենագիտակից ու գիտական մոտեցումներ ունեցող անձնավորություններից էր¹¹: Ավելին, ՀՀ առաջին նախագահը, որը հայ եկեղեցու աթոռների միավորման ուղղությամբ, կարելի է ասել, ջանք ու եռանդ չէր խնայում, այսպիսի բառերով է հիմնավորել Կիլիկիո հայրապետի ընտրությունը. «...իր աստվածաբանական պատրաստությամբ, հայագիտական հմտությամբ և վարչական կարողություններով այսօր Ամենայն հայոց կաթողիկոսի ամենաարժանի թեկնածուն, իմ կարծիքով, Կիլիկիո աթոռի հայրապետ Գարեգին Բ վեհափառն է»¹²: Ինչ խոսք, կաթողիկոսը լավագույնս էր տիրապետում մարդկային հարաբերությունների և՛ օրենքին, և՛ արվեստին: Թեպետ վեհափառը կարողանում էր հիանալիորեն շփվել ինչպես իշխանության բարձրաստիճան պաշտոնյաների, ընդհուպ երկրի նախագահի, այնպես էլ, այսպես ասած, հասարակ քաղաքացիների հետ¹³՝ ամեն հարցում հանգեղով ընդհանուր հայտարարի, սակայն կարծում ենք, բոլորի, նաև իր համար պարզ չէր, թե ինչպես պետք է վեհափառը կարողանար շտկել եկեղեցու պառակտված վիճակը, երբ հարցը պետք է լուծեին այն քաղաքական ուժերը, որոնցից մեկին անհրաժեշտ էր միավորումը, իսկ մյուսին՝ պառակտված վիճակը: Այս տեսակետից բնութագրական էր 1995 թ. էջմիածնում գումարված ազգային-եկեղեցական ժողովում Լ. Տեր-Պետրոսյանի արտահայտած տեսակետը, որը, փաստորեն, ոչ միայն ՀՀԿ կուսակցության, այլև ՀՀ իշխանության պաշտոնական դիրքորոշումն էր Կիլիկիո կաթողիկոսության հանդեպ և Հայ եկեղեցու երկու գլուխ ունենալու հանգամանքի վերաբերյալ: «Պատմությունը,- նշում էր ՀՀ նախագահը,-բացառիկ պատեհություն է ընձեռել ձեռնարկելու Եկեղեցու միասնության վերականգնման համազգային գործը: Եվ ես կարծում եմ, որ Ազգային-եկեղեցական ժողովը չի կորցնի

¹⁰ Տե՛ս Է. Մելքոնյան, Հայաստանի երրորդ Հանրապետության և Սփյուռքի քաղաքական փոխհարաբերությունների հարցի շուրջ, «Սփյուռքագիտություն (տեսություն և պատմության հարցեր)», տարեգիրք, Եր., 2012, էջ 109:

¹¹ Հատկանշական է, որ Հայաստանը Սփյուռքի համայնքներին կապող բազում միջոցառումների հեղինակ էր նաև Անթիլիասի կաթողիկոսը, ով անփոխարինելի տեղ էր հատկացնում հայոց պետականությանն ու դրա խորհրդանիշներին. ասվածի վկայությունն է 1994 թ. հունիսի 12-ին Անթիլիասի Մայրավանքի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Մայր տաճարում Գարեգին Երկրորդի կողմից կազմակերպված ՀՀ դրոշի օրհնության արարողությունը, որին մասնակցում էր նաև ՀՀ արտաքին գործերի նախարարի Վահան Փափազյանի գլխավորած պատվիրակությունը. «Հայաստանի Հանրապետություն», օրաթերթ, 25 հունիս 1994, թիվ 125 (945):

¹² Է. Մելքոնյան, նշվ. աշխ., էջ 109:

¹³ «Հայաստանի Հանրապետություն», օրաթերթ, 19 մայիս 1995, թիվ 119 (1239):

այս պատեհությունը: Այլապես սերունդները մեզ չեն ների: Եկեք ընդունենք, որ այն իրավիճակը, որ գոյություն ունի մեր Եկեղեցում, ես նկատի ունեմ նրա երկփեղկվածությունը, ազգային խայտառակություն է»¹⁴:

Բնականաբար նման քաղաքականությունը բախվեց ոչ միայն Անթիլիասի, այլև Հայ հեղափոխական դաշնակցության դիմակայությանը (խուլ, թե բացահայտ, կարծում ենք, էական չէ): Պատահական չէ, որ այս իրողությունը 1990-ականների առաջին կեսին ՀՀ իշխանությունների և ՀՀ դաշնակցության միջև հակասությունների սրման մի նոր դուռ բացեցին. ընդ որում, Հայաստանի իշխանության հետ դաշնակցության հակասություններն ավելի արտահայտիչ ու սուր էին, քան կոմունիստական կուսակցության հետ: Հետևաբար, միանգամայն հասկանալի է, որ Գարեգին Առաջինին չհաջողվեց և, կարծում ենք, չէր էլ հաջողվելու հասնել Հայ առաքելական եկեղեցու միավորմանը:

Զախոդումից հետո խնդիրը, թերևս, հետևյալն էր՝ արդյոք պետք էր Անթիլիասի կաթողիկոսության գործունեությունը Հայաստանի երրորդ Հանրապետության հռչակումից հետո, որը, իր հերթին, տեղիք էր տալիս նոր հարցերի՝ ա) եթե այո՝, ապա զույգ աթոռների միավորման փորձերի տապալումից հետո ինչպիսի՞ն պետք է լիներ ՀՀ իշխանության դիրքորոշումը Անթիլիասի աթոռի հանդեպ, բ) ի՞նչ դեր պետք է խաղար Անթիլիասը հայ ժողովրդի կյանքում, գ) ի՞նչ ձևաչափով պետք է միմյանց հետ հարաբերվեին հայոց եկեղեցու երկու աթոռները:

Դեպքերը ցույց տվեցին, որ 1990-ականների առաջին կեսին ՀՀ իշխանությունը՝ ի դեմս այդ իշխանությունը ներկայացնող ՀՀԾ կուսակցության, եկեղեցու աթոռների միավորման փորձի ձախողումից հետո որդեգրեց մի մոտեցում, որի էությունը հետևյալն էր. թեպետ անհրաժեշտ էր պահպանել Անթիլիասը, որը անգամ իր պատմական իրավասության շրջանակներում յուրատեսակ գործառույթներ ուներ, սակայն հարկ էր հասնել մի վիճակի, երբ վերջինս կգնահատեր դրությունն ու էջմիածնին կզիջեր բոլոր այն թեմերն ու կառույցները, որոնք գրավել էր խորհրդային տարիներին: Ընդ որում, ուշագրավ է, որ ինչպես ՀՀ իշխանությունը, այնպես էլ Հայաստանի բազմաթիվ հասարակական-քաղաքական ու գիտական շրջաններ ոչ միայն չհակադրվեցին Անթիլիասին և ծայրահեղական մոտեցումներ չդրսևորեցին, այլև ձգտում էին հնարավորինս խորացնել նրա հետ առկա բոլոր տեսակի շփումները, ինչին դեմ չէր նաև Անթիլիասը¹⁵: Տվյալ իրողությունը, ըստ մեզ, բխում էր այն իրավիճակից, որ Հայաստանում գրեթե բոլոր ուժերի համար

¹⁴ «ՀՀ նախագահ տիար Լևոն Տեր-Պետրոսյանի խոսքը Ազգային-եկեղեցական ժողովում», «Էջմիածին», ամսագիր, 1995, ապրիլ, էջ 53:

¹⁵ Տե՛ս «Արամ արքեպիսկոպոս Քեչիշյանը Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս», «Հայաստանի Հանրապետություն», օրաթերթ, 29 հունիս 1995, թիվ 160:

ակնհայտ էր, թե ինչ էր կատարվում պատմական իրավասության շրջանակում: Աշխարհաքաղաքական որոշ ուժերի կողմից, նախ և առաջ Թուրքիայի, պատմության վերջին հինգ տասնամյակների ընթացքում փորձեր են արվել հայաթափելու բոլոր այն տարածքները, որոնք գտնվում են պատմական Հայաստանի սահմանների մոտ Սիրիա, Լիբանան, Արաբական Արևելք, Կիպրոս, ամբողջ սևծովյան ավազան: 1990-ականներին Հայաստանում համոզված էին, որ Անթիլիասի հետագա պատմական առաքելությունը հենց նշված տարածքներում հայության գոյատևումն ու զորացումն ապահովելն էր: Այսուհանդերձ, պետք է ասել, որ Հայաստանի իշխանությունը գույզ պոռոնների միավորման չհաջողված փորձից հետո որդեգրեց այն տեսակետը, որ Հայ եկեղեցին ունի միայն մեկ գլուխ՝ Էջմիածնի Մայր աթոռը, իսկ Անթիլիասը պետք է մտնի իր չափավոր գործունեության դաշտ և հրաժարվի Հայ եկեղեցու գլուխ լինելուց:

Ինչպես և սպասելի էր, այս նոր դիրքորոշումը ևս չարդարացրեց իրեն, որովհետև տեսական հնարավորությունը ոչ միայն գործնականում չկիրառվեց, այլև երբեմն այնպիսի քայլեր ձեռնարկվեցին, որոնք իրենց բնույթով հիշեցնում էին 1920-ական թվականների դասակարգային շերտավորումների իրականությունը: Նշվածի վառ վկայությունը ՀՀԴ կուսակցության օտարումն էր ՀՀ իշխանության ձեռքով, այդ կուսակցության անդամների դատավարությունը և այլն: Կամա-ակամա առաջացել էր մի վիճակ, երբ սփյուռքահայության և Անթիլիասի հետ հարաբերվելու հորիզոնական սկզբունքը տեղը զիջել էր ուղղաձիգին. հենց այդ շրջանում էր, որ խնդիր դրվեց փոխել սփյուռքահայ կազմակերպությունների ղեկավար անձնակազմերը, որոնք պետք է անառարկելիորեն ենթարկվեին Երևանի ցուցումներին¹⁶: Ավելին, սփյուռքահայերը զրկվեցին սեփական կարծիքը հայտնելու հնարավորությունից նույնիսկ այն դեպքերում, երբ իշխանությունները շոշափում էին համազգային նշանակության խնդիրներ: Առաջ էր քաշվել անգամ «Հայաստանի ներքին գործերին» չխառնվելու թեզը, որին զուգահեռ ուժեղանում էր Սփյուռքից միայն ֆինանսական միջոցներ ստանալու պահանջը: Բարեբախտաբար, իրերի նման վիճակը երկար չտևեց, և 1990-ականների երկրորդ կեսին փորձեր արվեցին իրավիճակը շտկելու և կրկին հորիզոնական հարաբերությունների անցնելու համար: Նշվածի վկայությունն են 1999, 2002 թթ. և հետագայում կազմակերպված Հայաստան-Սփյուռք համաժողովներն ու տարատեսակ միջոցառումները:

Բանալի բառեր – *Հայաստանի երրորդ Հանրապետություն, սփյուռք, Հայ առաքելական եկեղեցի, Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսություն, համազգային արժեքներ, Էջմիածին, Անթիլիաս*

¹⁶ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն», օրաթերթ, 18 հունիս 1994, թիվ 124 (988):

НАИРА КАЗАРЯН – *Позиция властей РА по отношению к диаспоре и Киликийскому католикосату (1-я половина 1990-х гг.)*. – После провозглашения Третьей республики ключевыми вопросами для неё стали отношения с диаспорой и объединение двух католикосатов Армянской апостольской церкви. Появилась возможность установить непосредственные взаимодействия с зарубежными армянскими общинами и устранить разделённость Армянской церкви. Были, однако, обстоятельства, не позволявшие быстро решить эти задачи. Заметным препятствием стала поддержка Арменией принципов *realpolitik*, которых не разделяли ведущие структуры диаспоры, включая Киликийский католикосат. Краеугольным принципом для них всегда оставался Армянский вопрос. Таким образом, Армении не удалось объединить эчмиадзинский и антилиасский католикосаты и поднять на качественно новый уровень отношения с диаспорой: стороны не были готовы идти на уступки в вопросах общенационального значения.

Ключевые слова: *Третья Республика Армения, диаспора, Армянская апостольская церковь, католикосат Великого дома Киликийского, национальные ценности, Эчмиадзин, Антилиас*

NAIRA GHAZARYAN – *Position of the Authorities of the Republic of Armenia in Relation to the Armenian Community and the Catholicosate of the Great House of Cilicia (the first half of the 1990s)*. – After the declaration of the Third Republic of Armenia, among the pivotal questions were the Armenian-Diaspora relations and the issue of the reunification of the two Catholicosates within the Apostolic Armenian Church. The collapse of the Soviet Union gave Armenia new opportunities to communicate on a horizontal level with Armenian Diasporas, as well as to make attempts to reunite the divided Armenian Church. However, new obstacles hindering the successful solution to the mentioned issues within a short time arose. One of the problems was the *realpolitik* policy conducted by the Republic of Armenia, which was not accepted by most bodies of the Diaspora, including the Catholicosate of the Great House of Cilicia, which, taking into account the issue of the “Hay Daht” (Armenian Cause) tended to make decisions and conduct policy concerning the issues of Armenians independently. The 1990s attempts to improve the Armenia-Diaspora relations, as well as the efforts at reunion of the two Catholicosates, namely the Catholicosate in Etchimiadzin and the Catholicosate in Antelias, failed mostly due to the unwillingness of the sides to make concessions on matters of national importance, or, even to recognize and accept the decisions of the other side.

Key words: *Third Republic of Armenia, the Armenian Diaspora, the Armenian Apostolic Church, Catholicosate of the Great House of Cilicia, national values, Echmiadzin, Antelias*